

Вторинні номени: способи їх формування у французькому преціозному мовленні

Роботу виконано на кафедрі французької філології ЛНУ ім. Івана Франка

У статті зроблено спробу пояснити терміни «номінація», «вторинна номінація» та «вторинний номен», а також розглянуто основні способи утворення вторинних номенів у французькій мові XVII ст., а саме в період Преціозності. Теоретичні відомості проілюстровано прикладами.

Ключові слова: номінація, назва, об'єкт дійсності, вторинна номінація, вторинний номен, період Преціозності, преціозники.

Гурмак Ю. М. Вторичные номены: способы их образования во французской прециозной речи.

В статье сделана попытка объяснить термины «номинация», «вторичная номинация» и «вторичный номен», а также рассмотреть основные способы формирования вторичных номенов во французском языке XVII в., а именно в период Прециозности. Теоретические ведомости иллюстрируются примерами.

Ключевые слова: номинация, название, объект реальности, вторичная номинация, вторичный номен, период Прециозности, прециозники.

Gurmak Yu. M. Secondary Denominations: Methods of Their Formation in French Precious Speech.

The article presents an attempt to explain the terms «nomination», «secondary nomination» and «secondary denomination», so as to examine the main methods of formation of the secondary denominations in the French language of XVII c., namely in the period of Preciosity.

Key words: nomination, name, object of reality, secondary nomination, secondary denomination, period of Preciosity, precious.

Постановка наукової проблеми та її значення. Найбільше зацікавлення процесами номінації загалом та вторинної зокрема виявилось у минулому столітті у зв'язку з розвитком семасіології та ономасіології. Однак і сьогодні дослідження різних аспектів номінації продовжуються, оскільки ці явища надзвичайно багатогранні та продуктивні на будь-якому рівні мови. Вони дають ключ до розуміння процесів концептуалізації та категоризації дійсності, що відбувається в рамках когнітивної лінгвістики. У когнітивних студіях мовної номінації відводиться важливе місце, а тісний зв'язок між теорією номінації та когнітивною лінгвістикою спостерігається чи не в усіх сучасних мовознавчих працях. Номінація тісно пов'язана не лише з проблемою осмислення й найменування предметів, явищ, феноменів навколишньої дійсності, але й з формуванням мовної та концептуальної картин світу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Віддавна вчені звертають увагу на зв'язок пізнання та слова, про що свідчать ще праці О. О. Потєбні, які, на думку сучасних дослідників, дають міцне теоретичне підґрунтя для становлення і розвитку сучасних лінгвістичних концепцій, зокрема когнітивної парадигми. Вітчизняні та зарубіжні науковці Е. С. Азнаурова [1], В. А. Маслова [4], А. О. Колоколова [3], О. О. Селіванова [5], В. Н. Телія [7], О. О. Тараненко [6], М. Маяр [10] та ін. досліджують різні характеристики номінації як процесу найменування фрагментів дійсності на основі їх осмислення, а також номени як лексичні одиниці, за допомогою яких ми називаємо певний об'єкт дійсності та сприймаємо його без зв'язку з іншими об'єктами.

Формулювання мети та завдань статті. Мета нашої розвідки – розглянути процеси номінації (первинної та вторинної), пояснити джерела та причини формування вторинних номенів. А завдання полягає в тому, щоб висвітлити процес утворення вторинних назв у французькій мові періоду Преціозності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відповідно до психологічних досліджень, більшість інформації людина сприймає очима: спочатку вона бачить певний предмет чи явище, осмислює його і тільки потім дає йому назву, виділяє не лише на рівні відчуттів, а й на рівні мови. За О. Селівановою, «семантика номінативної одиниці насамперед пов'язана з певною концептуальною структурою, що є одиницею свідомості й об'єднує вербальну й

невербальну інформацію, набуту шляхом сприйняття й усвідомлення ситуації, дії, явища, ознаки, предмета тощо п'ятьма психічними функціями: відчуттями, почуттями, мисленням, інтуїцією, трансценденцією» [5, 153].

Варто підкреслити, що такий підхід стосується насамперед первинної номінації, проте є актуальним і для вторинної. На цьому наголошує В. Телія, вказуючи на потребу виявлення мовленнєво-мисленнєвих закономірностей, що лежать в основі вторинної номінації [7, 167]. У науковій літературі є різні тлумачення терміна «вторинна номінація». Одні вчені зазначають, що вторинна номінація – це «використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання» [7, 129], тобто пристосування однієї і тієї ж форми для виконання інших функцій. Інші розглядають її як процес, якщо об'єкт отримує інше найменування, крім того, яке уже є притаманним йому. Однак усі вони об'єднані однією найважливішою думкою – вторинним називається найменування предмета чи явища іншими, не закладеними первинно для нього, словами. Звичайно, цей процес не відбувається самовільно, безпричинно, йому завжди властива певна мета, мотивація. Саме про мотивацію у вторинній номінації говорить О. Тараненко, наголошуючи на тому, що вторинна номінація – це «надання об'єкту ще однієї назви: з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою (метафорична або метонімічна номінація, перифрази, евфемізми та ін.) або як трансформація попередньої назви об'єкта» [6, 419]. У такому ж значенні цей термін вживають Е. Азнаурова, А. Журавльов, О. Шаповал. І саме у цій особливості ми бачаємо найголовнішу відмінність між первинною та вторинною номінаціями. Якщо в первинному номені знання про предмет чи явище у вигляді мотиваційної ознаки не завжди усвідомлюються мовцем та адресатом і не є необхідними для успішної комунікації, то у вторинному вони не тільки усвідомлювані, а й підбираються спеціально з певною метою і необхідні для розуміння повідомлення. Ми поділяємо думку А. О. Колоколової про те, що «вторинна номінація не стільки позначає об'єкт, скільки його концептуалізує, тобто вичленює окремі його ознаки, розставляє акценти, допомагає показати об'єкт із різних боків, виокремити його частини, зрештою, сформулювати уявлення про нього» [3, 186].

Учені виділяють різні способи утворення вторинних номенів залежно насамперед від мовних засобів, використаних у цьому процесі, а також від характеру відношення назви до об'єкта дійсності. Е. С. Азнаурова пропонує три найголовніші способи формування вторинних номенів за типом мовних засобів:

- 1) словотворення як регулярний спосіб творення нових слів і значень;
- 2) синтаксичну транскрипцію, при якій морфологічні засоби вказують на зміну синтаксичної функції за збереження лексичного значення;
- 3) семантичну транскрипцію, яка не змінює матеріальної форми, а переосмислює одиницю та призводить до утворення багатозначних слів і фразеологізмів різних типів [1, 10].

Для підтвердження цієї теорії на практиці, проаналізуємо вокабуляр французьких письменників-преціозників, дуже багатий на засоби вторинної номінації. Послугуючись своєрідним тлумачним словником преціозної говірки, укладеним Антуаном Бодо у XVII ст. [8], та електронним варіантом тлумачного словника *Le Petit Robert* [9], зазначимо, що в період Преціозності вторинні номенні формувалися переважно першим і третім способами, тобто за допомогою словотвору та синтаксичної транскрипції.

Наведені приклади формування засобів вторинної номінації методом словотворення підтверджують його ефективність: новоутворені дієслова «*encapuciner*» та «*encendrer*», вжиті письменниками-преціозниками у словосполученні «*encendrer et encapuciner le coeur*», вживаються у значенні «*témoigner une grande affection*» – «*Vous m'encendez et m'encapucinez le coeur*» [8]. Іменники «*affronteur*», «*quitterie*», «*virtuose*» належать до тих, що утворені суфіксальним способом і в текстах письменників-преціозників набувають інших, власне вторинних значень. Так, *affronteur* означає «*celui qui affronte qch*», утворений від дієслова «*affronter*» і вживається замість звичного «*le chapeau*» у словосполученні «*l'affronteur des temps*» [8]. Іменник *quitterie* (від дієслова «*quitter*»), замінює поширене слово «*éloignement*» у преціозному вислові «*que je serais heureux sans votre quitterie!*» [8]. У період Преціозності іменник «*vertu*» мав форму «*virtu*», а утворений від нього *virtuose* набуває значення «*prezonne extrêmement douée*». Саме в такому значенні він вживається в одному з творів

Мадам де Севіньє: «*Madame la Dauphine « est virtuose (elle sait trois ou quatre langues) »*» [9]. Незважаючи на фреквентальність такого способу творення вторинних номенів, ці неологізми так і не прижились у французькій мові та вийшли з ужитку або змінили своє значення. Проте у той період було утворено чимало слів, які часто можна почути й сьогодні. До прикладу, прикметник «*attachant*», який уже був у вжитку на той час, у преціозників змінив своє початкове пряме значення «*qui attache, lie qqch à qqch*» на переносне «*intéressant, attirant*», яке французи також часто вживають і тепер. Прислівник «*extrêmement*», сформований суфіксальним способом від прикметника «*extrême*» у період Преціозності, означав «*beaucoup, de manière extrême*» у вислові, який теж знаходимо у Мадам де Севіньє: «*nous parlâmes extrêmement de vous*» [9]. Також за допомогою суфіксального способу було утворено іменник «*pleureuse*», який походить від дієслова «*pleurer*» та вживається письменницею у значенні «*qui pleure beaucoup*» у фразі «*Je suis une pleureuse*» [9]. Дієслово «*féliciter*», що походить від латинського дієслова «*felicitare*», було вперше вжито преціозниками та означало «*assurer (qqn) de la part qu'on prend à sa joie, à son succès, à ce qui lui arrive d'heureux*», зокрема у вислові «*Je vous félicite d'y être parvenu*» [9]. Іменник «*anonyme*», який також має латинське походження, утворений від народно-латинського прикметника «*anonimus*», означає «*dont on ignore le nom*» і в такому ж значенні вживається у преціозних текстах: «*Le maître anonyme qui a peint ce retable*» [9].

У період Преціозності нові слова утворювалися способом переходу з однієї частини мови в іншу (найчастіше прикметник стає іменником). Такий спосіб виявився не менш продуктивним, ніж суфіксальний. Зокрема, Антуан Бодо наводить нам приклад прикметника «*muable*», який у преціозників вживався на позначення іменника «*le ciel*» [8]. Також трапляється прикметник «*spirituel*», який замінює іменник «*l'esprit*» у фразі «*rendez votre sensible spirituel*» [8]. Прикметник «*sublime*» у письменників періоду Преціозності часто позначає іменник «*le cerveau*» [8], а прикметник «*rude*» вживається замість іменника «*la colère*»: «*J'ai poussé le dernier rude contre mademoiselle une telle*», що означає «*Je me suis mis en colère contre mademoiselle une telle*» [8]. На позначення особи лакея «*le laquais*» преціозники часто вживали прикметники «*nécessaire, fidèle, inutile*», що підтверджує вислів «*Inutile, ôtez le superflu de cet ardent*» [8] або з пояснення Антуана Бодо – «*Un laquais: un nécessaire ou un fidèle*» [8].

У словнику *Le Petit Robert* знаходимо приклади інших частин мови, які переходять одна в іншу. Так, зокрема кількісний числівник «*trois*» уживається преціозниками на позначення порядкового числівника «*troisième*»: «*C'est la trois ou quatrième fois*» [9]. Трапляється навіть словосполучення «*sous les armes*», яке в письменників того періоду замінювало прикметник «*habillée*»: фраза «*Vous êtes tout à fait bien sous les armes*» означала «*vous êtes tout à fait bien habillée*» [8].

Семантична транскрипція виявилася найпродуктивнішим способом формування вторинної номінації в період Преціозності у Франції. Лексична одиниця переосмислюється при збереженні матеріальної оболонки, що призводить до багатозначності. Так, низка іменників та дієслів набирають інших додаткових значень у контексті: іменник «*concours*», відомий нам у значенні «*épreuve portant sur les connaissances, dans laquelle plusieurs candidats entrent en compétition pour un nombre limité de places, de récompenses*», вживався письменниками-преціозниками у значенні «*rencontre, réunion*». Ось контекст, який це підтверджує: «*Quel concours de compliments et de harangues*» [9]. Іменник «*destinée*», відомий нам у значенні «*destin particulier d'un être*», у Мадам де Севіньє набуває значення «*vocation*»: «*C'est sa destinée d'être parfaitement aimé*» [9]. Словосполучення «*à facettes*», пряме значення якого «*qui a plusieurs petites faces*», преціозники вживають на позначення «*à plusieurs aspects*»: «*Tout est à facettes, tout est vrai, c'est le monde*» [9]. Іменник «*génie*», який ми розуміємо як «*aptitude supérieure de l'esprit qui rend qqn capable de créations, d'inventions, d'entreprises qui paraissent extraordinaires ou surhumaines*», у преціозників означав «*être mythique, esprit bon ou mauvais qui influe sur la destinée*», тобто «*ange*»: «*Il assure que vous êtes son bon génie*» [9]. У дещо іншому значенні вживався іменник «*intrigue*». Сьогодні його прийнято вживати як «*ensemble de combinaisons secrètes et compliquées visant à faire réussir ou manquer une affaire*» або як «*ensemble des événements qui forment le noeud d'une pièce de théâtre, d'un roman, d'un film*», а в період Преціозності він означав «*situation compliquée et embarrassante*», як ми спостерігаємо це у фразі «*nous sommes fort bien sortis d'intrigue*» [9].

Дієслово «**offenser**», яке на сьогодні часто вживається у значенні «blesser (qqn) dans sa dignité ou dans son honneur, par la parole ou par l'action», у той період мало набагато сильніше смислове забарвлення і означало «blesser, meurtrir», як це показує нам Mme de Sévigné: «Un coup de mousquet qui n'offense pas l'os» [9]. Дещо в іншому значенні преціозники вживали й дієслово «**supposer**». Ми розуміємо його у значенні «penser, admettre comme chose probable ou comme explication plausible, sans pouvoir affirmer de façon positive», а вони закладали у нього значення «substituer»: «On dira à l'audience qu'elle a *supposé son enfant*» [9].

Як друга назва вже позначеного предмета, вторинний номен має на меті не просто назвати фрагмент дійсності, а насамперед сформулювати уявлення про нього, концептуалізувати його в людській свідомості. Тому «мотивація в найменуванні виявляє погляд носія мови на той чи інший фрагмент світу, що дозволяє в підсумку зрозуміти специфіку світогляду конкретного народу», зазначає В. Маслова [4, 26]. Наведені приклади вторинних номенів ще раз підтверджують той факт, що у текстах французьких письменників періоду Преціозності вважалося недостойним називати речі своїми іменами чи вдаватися до звичайної простонародної мови. Автори-преціозники прагнули підкреслити свою вищість, обраність, класову винятковість та зберегти своє привілейоване становище у суспільстві, про що ми вже говорили в наших попередніх розвідках [2].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ми представили явище номінації загалом та вторинної номінації зокрема, а також розглянули найефективніші способи формування вторинних номенів (семантична транскрипція, словотвір, перехід однієї частини мови в іншу) на прикладі мовлення французьких письменників-преціозників. Однак дослідження цієї теми не вичерпується такими аспектами, а передбачає аналіз інших, радше стилістичних та риторичних засобів вторинної номінації, таких як метафора, перифраз, алегорія тощо. Це дасть можливість систематизувати засоби вираження вторинної номінації за способом творення вторинного номена, за лексичними й синтаксичними трансформаціями, стилістичними й риторичними характеристиками.

Список використаної літератури

1. Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова / Э. С. Азнаурова. – Ташкент : Фан, 1988. – 121 с.
2. Гурмак Ю. Особливості стилю мовлення у французькій художній літературі періоду Преціозності / Ю. Гурмак // Романська філологія та сучасний освітній простір : матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф. наук. робіт молодих учених. – 2011. – С. 60–61.
3. Колоколова А. О. Лінгвокогнітивний аспект дослідження вторинної номінації / А. О. Колоколова // Вісн. Харк. нац. ун-ту. № 910. Серія : Філологія. – Вип. 60. – Ч. 1. – 2010. – С. 184–188.
4. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В. А. Маслова. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 296 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Тараненко О. О. Номінація / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 417–419.
7. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация: виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 120–221.
8. Antoine Baudeau, sieur de Somaize. Le grand dictionnaire des précieuses ou la clef de la langue des ruelles, 1660 [Elektronik resourse] – Mode of access : <http://www.miscellanees.com/s/somaize.htm>. – 23.03.12 15:10
9. Le Petit Robert // Version électronique du Nouveau Petit Robert Dictionnaire analogique et alphabétique de la langue française. Nouvelle édition du Petit Robert de Paul Robert. Texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey. – Disque optique compact CD-ROM Version 1.3 – 1996–1997.
10. Maillard M. Essai de typologie des substitute diaphoriques: Supports d'une anaphore et/ou d'une cataphore / M. Maillard // Langue française. – 1974. – N 21. – P. 55–72.

Статтю подано до редколегії
26.04.2012 р.